
AĞ ƏHƏNGDAŞI – BAKI BİNALARININ BAŞLICA DEKORATİV TƏRTİBAT VASİTƏSİ VƏ REGIONAL ÜSLUB DAŞIYICISI KİMİ

Bakı memarlığının əsasına qoyulan obraz axtarışları, yaradıcılıq metodları, texniki üsullar burada istifadə edilən ənənəvi inşaat materiallarının vasitəsi ilə əks edilir. Şəhərin tikintisində tətbiq olunan təbii ağ əhəngdaşı orta əsrlərdən və kapitalizm dövründən başlayaraq, müasir dövrə qədər, onun bütün binalarının memarlığına milli kolorit bəxş edir. Burada XIX-XX əsrin əvvəlləri tikilən monumental ictimai binalar və yaşayış evləri təkcə onları yaradan memarların istedadını deyil, həm də ağ əhəngdaşının gözəlliyini, dekorativ tərtibat imkanını və davamlılığını nümayiş etdirir. Ağ əhəngdaşı orta əsrlərdə və XIX-XX əsrlərin sonuna kimi Bakı memarlığında üzlük və dekorativ tərtibat materialı kimi istifadə edilən yeganə tikinti materialı idi. Bu inşaat materialının belə növ istifadəsi Abşeron yarımadasında yerləşən çoxsaylı təbii daş yataqlarının mövcudluğundan irəli gəlirdi. Abşeronun əhəngdaşı tikinti materialı kimi bütün başqa divar materialına nisbətən daha yüksək keyfiyyətlərə malik olması ilə səciyyəvidir.

Abşeron yarımadasında geniş yayılmış balıqqulağı əhəngdaşlarının iridənəli növləri əsasən divar materialı kimi, xırdadənəli, daha monolit növləri isə üzük, dekorativ tərtibat materialı kimi istifadə edilirdi. Bakının müxtəlif memarlıq üslublarında tikilən nadir binalarının olduqca nəfis və zərif detal və ornamentləri ağ əhəngdaşından hazırlanmışdır. Ağ əhəngdaşı laylarının olduqca səmərəli divar materialı olması ilə yanaşı, ən səmərəli xüsusiyyətlərindən biri də yumşaq olduğuna görə, ondan müxtəlif ölçülü divar daşı kəsilməsi və səthinin sadə cilalanması imkanına malik olması kimi keyfiyyətlərini göstərmək olar.

Orta əsrlərdə və kapitalizm dövründə Bakıda çalışan daş ustaları ağ əhəngdaşının bu fiziki və estetik keyfiyyətlərinə üstünlük verərək, binaların memarlığında onlardan məhəretlə istifadə edirdilər. Ağ əhəngdaşı təkcə Bakı tikililərinin konstruktiv və dekorativ materialı kimi deyil, həm də onların regio-

nal xarakterini və memarlıq üslubunu formalaşdıran başlıca amillərdən biri kini də istifadə olunurdu. Bu materialdan zərif oyma naxışlarla tərtib edilən, uzun müddət öz ilkin görkəmini qoruyub saxlayan və illər keçdikcə əlavə çalılarla zənginləşən müxtəlif memarlıq üslublarına xas fiqurlu ünsürlər hazırlanırdı.

Əhəngdaşından kəsilən dekorativ elementlər vizual baxımdan parçalanmayaraq, öz vahdətini, bədii gözəlliyini və forma ifadəliyini daim saxlamağa qadirdir. Bu daş Bakının bütün tarixi inkişaf dövrlərini və memarlıq üslubunu təmsil edir. Bakı şəhərinin qədim və müasir memarlığının üslub vahdətini əldə edilməsi və yeni tikililərin qədim tikililərlə ziddiyyətinin aradan götürülməsi üçün ağ əhəngdaşının üzlük və dekorativ tərtibat vasitəsi kimi istifadəsi çox zaman səmərəli həll hesab edilir.

Bakı şəhərinin memarlığının ən böyük nailiyyətlərindən biri burada ağ əhəngdaşından inşa edilən orta əsr abidələri və XIX-XX əsrin əvvəllərinin möhtəşəm binalardır. Kapitalizm dövrünün binalarının layihələri əksər hallarda gəlmə memarlar və mülki mühəndislər tərəfindən layihələndirilsə də, zəngin naxışlar yaradan daş ustaları yerli sənətkarlardan ibarət idi.

Öz klassik nümunələrindən uzaq olan Avropa üslublu binalar şəhərdə yeni şəraitdə, yerli inşaat materiallarından tikilərək, məhz professor Ş.S.Fətullayev

Şəkil 1. Bakı binalarının ağ əhəngdaşından düzəldilmiş detalları.

vin qeyd etdiyi kimi, “Bakı modern”, “Bakı renessansı” və s. üslubunda idi [3]. Təbii əhəngdaşı şəhərin memarlıq sənətində yerli və avropa üslublarının bədii-estetik keyfiyyətlərinin çatdırılmasına xidmət edirdi.

Bakı memarlığının üslub axtarışının da əsas xüsusiyyəti yerli əhəngdaşının bütün konstruktiv və bədii xüsusiyyətlərindən istifadədədir. Şəhərin mərkəzi küçələrində inşa edilən binaların memarlığında müxtəlif üslub istiqamətinin təşəkkül tapmasına baxmayaraq, bu binaların xarici görkəmini birləşdirən əsas amil ağ əhəngdaşının üzlük və bəzək materialı kimi tətbiqi idi.

Şəkil 2. Bakı binalarının ağ əhəng daşından düzəldilmiş detalları

Burada Avropa klassik memarlığının element və detallarının sərbəst istifadəsi ilə, üzlük və bəzək materialı olan daşın tətbiqi sayəsində müxtəlif üslublu binaların vahdətı əldə edilirdi. Şəhər tikililərinin fasad memarlığı klassik sistem vasitəsi ilə və müəllifin zövq və ustalıqından asılı olan müxtəlif üslub variasiyaları ilə ağ əhəngdaşı vasitəsi ilə həll edilirdi. Bakının təbii-iqlim şəraitləri və xüsusən də əsas yerli inşaat materialı olan ağ əhəngdaşının mövcudluğu və plastik xüsusiyyətləri memarları yerli forma və elementlərdən istifadə etməyi vadar edirdi. Burada baxılan dövrdə inşa edilən binaların müxtəlif üslubda olmasına baxmayaraq, onları birləşdirən və dekor həllində istifadə edilən ümumi xüsusiyyət orta əsr Şirvan - Abşeron memarlıq məktəbi üçün xarakterik olan yerli daşın plastik keyfiyyətidir.

Bu dövrün tikililəri, daş dekorla zəngin bəzədilərək, bəzən də fasadların hədsiz yüklənməsinə səbəb olurdu. O zaman belə növ "fasad ağırlaşması" etibar və zənginlik rəmzinə çevrilirdi. Bu da memarlıqda üslub müxtəlifliyinə və eklektikaya səbəb olurdu.

Bakı memarlığında əhəngdaşının tətbiqi həm də binaların təbii obrazının yaradılmasına səbəb olurdu. XX əsrin əvvəllərində canlı təbiət obrazları memarlıq arenasına yeni gələn modern üslubunun fərqləndirici cəhəti kimi çıxış edirdi. Modern memarlığının xarakterik əyri xətlili elementləri və bitki ornamentləri ağ əhəngdaşının sayəsində öz bədii ifadəsini tapırdı.

XX əsrin 20-ci illərində Azərbaycanda Sovet birliyi dövrünün başlanğıcı və Bakı memarlığında konstruktivizmin təşəkkülü ilə təbii əhəng daşının dekorativ tərtibat funksiyasına son qoyulur. 1920-ci illərdə sosializmin konstruktivizm memarlığı daha çox dəmir-betonla təmsil edilirdisə, Bakıda bu üslublu binaların əksəriyyəti əvvəlki dekorativ tərtibatdan məhrum olan hamar daş plitələrlə (güşə daşı ilə) üzlənirdi.

1930-1950-ci illərin ortaları memarlıqda milli və klassik irsə müraciətlə bağlı Bakı memarlığının istiqamətinin dəyişməsi əhəngdaşının bədii-tərtibat vasitəsi təyinatını yenidən özünə qaytardı. Şəhərin mərkəzi meydanında həmin illər inşa edilən Hökumət evinin möhtəşəm obrazının əldə edilməsi üçün daşdan düzəldilmiş müxtəlif detal və elementlər buna nümunə ola bilər. Bunu həmin dövrdə yaradan S.Dadaşov, M.Hüseynov, H.Məcidov, Q.Əlizadə və b. istedadlı memarların yaradıcılığına da aid etmək olar.

1960-1970-ci illərdə memarlıqda israfçılığın aradan qaldırılması qərarı ilə bağlı əhəngdaşı yenidən öz estetik tərtibat dəyərini itirməyə başladı. Bu materialdan yalnız üzlük materialı kimi istifadə olunmağa başladı.

XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəlləri Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə etməsi və dünya bazarına çıxması yerli memarlara verilən yaradıcılıq sərbəstliyi ilə yanaşı, həm də ən müasir texnologiyalardan və metal, alüminium, alukobonid, silikon, iri şüşə layları və başqa bu kimi inşaat materiallarından istifadə imkanını verdi. Əlbəttə ki, onlar zamanın tələblərinə uyğun yeni layihələr üzərində çalışır, şəhərimizi müasir binalarla zənginləşdirməyə cəhd edirlər. Fasadlarda ventilyasiya olunan, alüminium izocam silikon fasad sistemlərindən və s. istifadə edilir.

Təbii əhəngdaşı demək olar ki üzlük materialı kimi öz dəyərini itirib. Hal-hazırda şəhərdə tarixi binalarda həyata keçən bütün bərpa işləri onların üzərini örtən və konstruktiv və bəzək elementlərini təşkil edən əhəngdaşının təmiri, yonulması və təmizlənməsi ilə müşayiət edilir. Bu zaman binaların fasadlarında yeniləri ilə əvəz edilən müasir daş parçaları çox zaman “yamaq” təəssüratı yaradır. Əlbəttə ki bu üsul çox güman ki, tikilinin tarixi hissəsinə daxil edilən yeni parçaların vizual nəzərə çarpdırılması kimi bərpa prinsipinə riayət etmə cəhdindən irəli gəlsə də, sanki binanın tarixini yeniləşdirir.

Əhəngdaşının zaman keçsə bile, təbiətin ona bəxş etdiyi xüsusiyyətlərini və xarici görkəmini saxlaya bilən üzlük materialıdır. Süni materiallardan fərqli olaraq, əhəngdaşı zamanla, xarici amillərin təsiri altında öz gözəllik və formasını, eləcə də dekorativ görkəmini qoruyub saxlamağa qadirdir. Onun üzərində həkk edilən müxtəlif naxışlar və relyeflər tikililərə təkrar olunmaz görkəm verir. Əhəngdaşı ilə üzlənən binalar ifadəli və möhtəşəm görkəmə malikdir. Bu material inşaat sənayesinin bir hissəsi kimi Bakının bədii mədəniyyətinin tərkib hissəsidir. Bununla yanaşı əhəngdaşı ekoloji təmiz struktura malik uzunömürlü, möhkəm təbii materialdır. Bir çox dekorativ keyfiyyətlərə malik olan bu inşaat materialı gün ərzində, hava şəraitindən (günəşli və yağmurlu havada) asılı ola-

raq, öz rəng çalarlarını dəyişməyə qadirdir. Günəş şüaları onun üzərində maraqlı və ifadəli işıq-kölge təəssüratı yaradır.

Lakin təəssüflər olsun ki, Bakının bir sıra binalarının yenidənqurulması və bərpası zamanı onların əhəngdaşından ibarət üzlük plitələri alukobonidlə əvəz edilir. Məlum olduğu kimi, yanğına davamsızlıq kimi mənfi xüsusiyyətlərə malik olan alukoboniddən üzlük vurmaq bəzi ölkələrdə rəsmən qadağan edilib. Amma buna baxmayaraq Milli məclis binasının, 20 saylı orta məktəbin, Əl oyunları stadionunun və burda digər ictimai binaların ilkin memarlıq görkəmində üzlük kimi istifadə edilən daş, onların yenidən təmirindən sonra alukobonidlə əvəz edilib. Nəticədə Sovetlər dövrünün nümunələri olan bir sıra binaların ilkin görkəmi itib.

Bakının əhəngdaşından inşa edilmiş tarixi binaları üçün digər təhlükə avtomobillərin hərəkətindən yaranan tullantı qazlarıdır. Şəhərin tarixi mərkəzində abidələrin ətrafında baş verən fəal avtomobil hərəkəti ağ əhəng daşını cırıqlandıraraq, qaraldır və tanınmaz vəziyyətə gətirir.

Lakin bütün bu müdaxilələrə baxmayaraq, Bakı memarlığında əhəngdaşının tətbiqi davam edir, onunla birgə də şəhərin daş üzərində həkk olunmuş tarixi də də yaşayır. Həqiqətən də təbii daş ehtiyatlarına malik olan və bu inşaat materialından binalar ucaldan xalqlar tarixdə daha çox izlər qoyub getmişlər. Bu materialla işləyən İntibah dövrünün görkəmli sənətkarları buna misal ola bilər. Bakının məhz daş salnaməsi olan memarlıq əsərləri də şəhərin tarixi əhəmiyyətini nümayiş etdirən başlıca amildir.

ƏDƏBİYYAT

1. Бретаницкий, В.В. Веймарн. Л.С. Искусство Азербайджана. М., 1976
2. Мəmmədzadə К. М. Азербайджанın inşaат сənəти. Баки, 1978
3. Фатуллаев Ш.С. Градостроительство и архитектура Азербайджана XIX-XX начала - XX века. Л., 1986;
4. М.А.Усейнов, Л.С.Бретаницкий, А.В.Саламзаде. история архитектуры Азербайджана. М., 1963.

Açar sözlər: üslub, əhəngdaşı, Bakı memarlığı, binalar, dekorativ tərtibat.

Mehriban Mikayilova (Azərbaycan)

**Белый камень – известняк как основное средство
декоративного оформления и носитель регионального
стиля в архитектуре Баку**

Белый камень известняк был единственным материалом, который в архитектуре средневековья и периода XIX-начала XX веков Баку применялся как облицовочный и декоративный материал. Монументальные общественные и жилые здания, построенные в Баку в XIX- начале XX веков отражают не только творчество архитекторов, которые создавали их, но и красоту, декоративно-творческие возможности и прочность камня – известняка.

Ключевые слова: стиль, известняк, архитектура Баку, здание, декоративное оформление.

Mehriban Mikayilova (Azerbaijan)

White limestone as the main means of decorative design and the carrier of regional style in the architecture of Baku

The white limestone was the only material used in the architecture of Baku as a facing and decorative material during Middle Ages and period of the XIX- beginnings of the XX centuries. The monumental public and residential buildings constructed in Baku in the XIX- in the beginning of the XX centuries reflect not only creative works of architects who built them, but also demonstrate beauty, decorative and creative capabilities and strength of the limestone.

Keywords: style, limestone, the architecture of Baku, building, decorative design.